

Krijtlijnen voor PC GVO

protestants
godsdienstig vormingsonderwijs
op openbare basisscholen

Colofon

Uitgave

Stichting Protestants Centrum voor
Godsdienstig Vormingsonderwijs
(PC GVO) te Utrecht, juni 2013

Eindredactie

Mesman Communicatie en Advies, Delft

Vormgeving

Pieter Dirkzwager, Vormgever, Alphen a/d Rijn

Druk

Drukkerij Van de Sande, Nootdorp

Website

www.pcgvo.nl

E-mail

info@pcgvo.nl

Foto's

De afbeeldingen in deze brochure zijn voor een deel afkomstig van de promotiefilm van PC GVO, die u kunt bekijken op de website www.pcgvo.nl.

Inhoud

Inhoud	3
Woord vooraf	4
Ter inleiding: wat is GVO?	5
De openbare school	8
De doelstelling van PC GVO	9
Een school voor democratie	12
De aangeboden lesstof	18
De manier waarop...	20
Tot slot	23
Bijlage 1. Geraadpleegde literatuur	24
Bijlage 2. Kerndoelen PC GVO	25
Samenvatting	27

Woord vooraf

Aan de docenten en allen die zich betrokken weten bij PC GVO

We zijn verheugd u deze brochure aan te kunnen bieden. In het afgelopen jaar is veel werk verzet door de werkgroep Onderwijs die voor PC GVO aan de slag ging om de kaders, het speelveld van PC GVO te verhelderen. Wij denken dat het een afgewogen document is geworden waarin mensen uit verschillende protestantse tradities zich goed kunnen herkennen.

We vinden het als bestuur een goede zaak dat docenten en andere betrokkenen bij PC GVO met dit document aan de slag gaan. Met deze krijtlijnen wordt het speelveld van PC GVO bepaald. Deze lijnen scheppen duidelijkheid; ze geven het veld aan waarbinnen de PC GVO-lessen gegeven dienen te worden.

Kun je je vinden in dit speelveld? Bevind jij je met je lessen binnen de krijtlijnen?

Net als bij een voetbalwedstrijd zijn verschillende posities mogelijk. Sta je rechts achter of ben je meer op je plaats als centrale middenvelder? Het is van belang hierover na te denken en je eigen positie als GVO-docent in kaart te brengen en te ontdekken.

De krijtlijnen zijn in die zin een levend document. Waarvan we hopen dat het gedachtengoed dat erin verwoord is gaandeweg iets wordt dat we met elkaar delen - en wellicht op termijn ook weer bijstelling behoeft. We hopen dat deze uitgave helpt het gesprek over de identiteit van PC GVO te voeren en dat het in die zin een positieve bijdrage levert aan de positionering van PC GVO in de openbare basisschool.

Leon Bal
voorzitter PC GVO

Ter inleiding: wat is GVO?

GVO richt zich op educatie

Onderwijs is een zaak van, op en voor de school. Onderwijs veronderstelt een systematische en bewuste overdracht (van kennis). Educatie is een afgeleide van het Latijnse 'educō', dat uittrekken, maar ook oprichten of bouwen betekent. In educatie is de educator (in dit geval de docent) er op gericht de jonge mens te doen uittrekken. De wijde wereld mag verkend worden. Dat betekent bouwen en oprichten. Het kind mag worden wat het naar zijn bestemming mag zijn. De opvoeder is naar een woord van Geert Boogaard, 'toeschouwer aan de rand van het leven van het kind'.¹ Dat betekent dat het kind niet een kopie van de opvoeder moet worden. Kahlil Gibran schrijft: 'Tracht hen niet aan u gelijk te maken, want het leven gaat niet terug, noch blijft het dralen bij gisteren.' (geciteerd naar Klink 1971).² Dit geeft voor PC GVO uiteraard niet aan dat het waardevolle uit de christelijke traditie de leerling onthouden moet worden. Vanuit een christelijk perspectief is er de wens leerlingen verder te helpen op de weg van christelijk geloven (Ter Horst 1995).³

*Dit mogen wij nooit vergeten:
Je bent geen bezit.
Wij hebben jōu niet
jij hebt óns
om je te leiden
te beschermen
te bewaren voor angst
om je te zeggen
dat we niet bang zijn
als het onweert
en met je te zingen in de
nacht.
..... Je hebt veel te vragen.
als je vraagt naar God
vertellen we van Jezus
als je naar de dood vraagt
vertellen we van het leven...'*

Bij GVO leert de leerling en wordt hij onderwezen

Nader gepreciseerd: er is sprake van kennis en feiten. Het gaat om kennis aangaande het leven, vanuit het perspectief van godsdienst. Die kennis is geen doel op zich. Onderwijs, leren is bij GVO geplaatst in het raam van vorming.⁴ Daar duidt die merkwaardige combinatie in de naam GVO op: het gaat om vormingsonderwijs. Die twee elementen staan enigszins op gespannen voet. In hun samenhang wordt aangeduid dat het bij kennis niet om kennis op zich, maar om kennis gericht op vorming gaat. GVO is geen kennisgebied, maar een vormingsgebied. Het gebruiken van kennis met het oog op het leven wil meer zijn dan het reproduceren van feiten. Zoals het visiedocument (Visie Protestants Centrum GVO, Groeidocument 2011) het verwoordt: het gaat om leeftocht voor onderweg. Vorming in godsdienstige zin richt zich op het geleerde en het geleefde leven van het christelijk geloven.

Vorming

Vorming veronderstelt: 'In staat zijn om kritisch te denken, om plaatselijke loyaliteiten te overstijgen en wereldproblemen te benaderen als 'wereldburger'; en ten slotte, in staat zijn om ons op fantasievolle wijze in te leven in de omstandigheden van een ander

1 G. Boogaard, Gedicht voor ons kind. In: Tijd en teken, blz. 47v.

De dichter spreekt het kind toe, waarbij hij enerzijds de betrokkenheid, maar anderszins een gepaste afstand verwoordt. Een citaat uit dit gedicht is afgedrukt in het kader op deze pagina

2 J.L. Klink, *Kind en geloof. Een kleine theologie voor ouders*. Als motto bij het eerste deel van een trilogie citeert Klink Kahlil Gibran (niet gepagineerd; blz. 5).

3 W. ter Horst, *Wijs me de weg. Mogelijkheden voor een christelijke opvoeding in een post-christelijke samenleving*, blz. 10 v.v.

4 Vorming gaat niet op in PC GVO. PC GVO wil wel een bijdrage leveren aan de vorming van de leerling tot volwassen lid van onze samenleving. De Duitsers spreken in dezen van het ruimere begrip Bildung. Dit laatste begrip is niet onomstreden. Richtte het begrip zich in godsdienstpedagogische zin

persoon.' (Nussbaum 2012)⁵. Daarbij is er een keur aan verschillende menselijke ervaringen en is er een sterk besef van de complexiteit van de wereld waarin wij leven.

GVO is niet alleen vormingsonderwijs

GVO is ook godsdienstig vormingsonderwijs. Het onderwijs bij GVO wordt in het perspectief van vorming geplaatst. Dat geldt dus met name ook voor dit godsdienstig onderwijs. Het gaat bij dit onderwijs om de leerling, in het perspectief van vorming van de leerling. De leerling staat centraal in zijn leren met betrekking tot het leven. Dit heeft consequenties voor wat aangaande godsdienst aangeboden wordt. Het heeft ook consequenties voor de bruikbaarheid en toepasbaarheid van pedagogische, onderwijskundige (en didactische) theorieën en opvattingen.

GVO heeft het begrip godsdienst in de naamgeving

Dat houdt een keuze in. Er wordt niet gesproken over levensbeschouwelijk of religieus vormingsonderwijs. De begrippen godsdienst, religie en levensbeschouwing zijn voldoende voor een Babylonische spraakverwarring. Levensbeschouwing lijkt de meest algemene term (Den Besten, Paping, Pol 2002). Het gaat dan om het beschouwen van het leven aan de hand van een aantal zinvragen. Beschouwen van het leven lijkt te duiden

---

in eerste instantie op het benadrukken van de navolging van Jezus in het leven, in moderne tijden lijkt het begrip zich meer te voegen naar autonomie van een mens. De mens moet als verantwoordelijk mens mondig leren zijn. Dat laatste mag niet beroofd worden van zijn kritisch gehalte gevoed door een utopie (in christelijke zin het Koninkrijk van God).

Vgl. Lexikon der Religionspädagogik, Bd1 s.v. Bildung, blz. 691 en A.K. Ploeger en J.J. Ploeger-Grotegoed, De gemeente en haar verlangen.

5 M. Nussbaum, Niet voor de winst. Waarom de democratie de geesteswetenschappen nodig heeft, blz. 22.

op een cognitieve actie. Of deze actie past bij een leerling in de bovenbouw (laat staan de onderbouw) van het basisonderwijs mag betwijfeld worden.

Wie het geheel overziet, merkt dat er godsdienstige levensbeschouwingen (met het christendom, het jodendom en de islam als voorbeeld) en niet-godsdienstige levensbeschouwingen (bijvoorbeeld het humanisme of het boeddhisme) zijn. Religie als term kan teruggaan op een tweetal Latijnse woorden: relego, d.i. weer bijeen lezen of meer waarschijnlijk religo, d.i. verbinden of verenigen. Religies verbinden aspecten van het leven. Technisch wordt de term religie vaak gebruikt voor de niet-christelijke godsdiensten. In die godsdiensten vinden wij een zinvolle verbinding van elementen met het oog op het leven.

Godsdienst⁶ wordt vaak verbonden met een meer omljnd begrip van wat iemand gelooft. Wanneer het christendom een godsdienst wordt genoemd dan behelst dat zeker een beschouwing van het leven, het zoeken van verbindingen tussen de verschillende dingen, maar ook een min of meer onder woorden te brengen geheel van (christelijke) gedachten en daden. Instituties en dogmata lijken dichtbij te liggen. In het vervolg zal gesproken worden over godsdienst en godsdienstige vorming. Dit in navolging van de wettelijke en wettige naamgeving. Aspecten van levensbeschouwing en religie zullen daarbij enigszins doorklinken.

(Voor de goede orde: in het Engels, Duits of Frans worden zowel godsdienst als religie aangeduid met hetzelfde woord: Religion. Dat duidt er op dat elke onderscheiding in dezen arbitrair is.)

Protestants christelijk

Bij GVO wordt de toevoeging PC geplaatst: protestants christelijk. De godsdienstige vorming die GVO biedt, geschiedt vanuit het vertrekpunt 'christelijk'. De christelijke godsdienst reikt de perspectieven aan, ook omdat PC GVO aangeboden wordt vanuit zogenoemde zendende instanties, met een min of meer belijnd stelsel van christelijke en educatieve uitgangspunten.

Wanneer christelijke uitgangspunten centraal staan, is dat niet exclusief. PC GVO richt zich op inclusief denken. Feitse Boerwinkel schrijft: '... een denken, dat er principieel van uitgaat dat mijn heil (geluk, leven, welvaart) niet verkregen wordt ten koste van of zonder de ander, maar dat het alleen verkregen kan worden als ik tegelijk het heil van de ander beoog en bevorder.' (Boerwinkel 1969).⁷ Het visiedocument van PC GVO (2011) verwijst naar dit denken wanneer de GVO-docent gepositioneerd wordt. PC GVO dient geplaatst te worden als godsdienstige vorming met een inclusief, niet antagonistisch exclusief perspectief.

Protestants

Aan de duiding van GVO als christelijk wordt nog de nadere aanduiding toegevoegd: protestants. Dat heeft in elk geval drie gevolgen.

- a. Binnen de protestantse variant van het christendom heeft de Bijbel een centrale plaats, boven de

---

6 Bij PC GVO wordt onder godsdienst verstaan het geheel van leer, leven, handelen en vormgeven van christelijk geloven. Het gaat over instituten als kerken met een geijkte geloofsleer. Het gaat eveneens over elementen uit het christelijk leven als bidden en zingen. Het gaat over het vieren van christelijke feesten, het volgen van een jaarorde en van een door christenen gehanteerde moraal en ethiek. De oorsprongen van het christendom in Bijbel en traditie worden verkend. Daarbij is de geschiedenis van christelijk geloven van belang. En niet in de laatste plaats de verhouding tot de samenleving en andere godsdiensten. Er is aandacht voor persoonlijk geloven en het leven in gemeenschap.

7 F. Boerwinkel, *Inclusief denken*, blz. 27.

christelijke traditie. PC GVO schenkt dus zeer expliciet aandacht aan Bijbelse verhalen in zijn godsdienstig vormingsonderwijs. Hoe de Bijbel gelezen wil worden met het oog op (jonge) kinderen krijgt een belangrijke plaats in een didactisch methodische aanpak. Maar ook voor de docent is dit van belang. Hij/zij zal getraind moeten zijn in het methodisch lezen van Bijbelverhalen.

- b. Het protestantisme (in Nederland) kent een diversiteit aan stromingen en groepen. Met protestants christelijk vormingsonderwijs is diversiteit een voorop te stellen uitgangspunt. PC GVO kan zich niet laten bepalen door of beperken tot een bepaalde (kerkelijke) variant van het protestantse christendom. Uniformiteit kan PC GVO niet kenmerken. Deze kadernotitie houdt daarom principieel rekening met diversiteit en pluriformiteit, zowel qua opvattingen als qua methodische aanpak.
- c. De Nederlandse variant van het protestantisme berust met name op de calvinistische visie⁸. Het calvinisme heeft zijn bakermat in de stadstaat Genève. De stadse omgeving aan het begin van de nieuwe tijd is van invloed geweest op de vormgeving van het Nederlandse protestantisme. Het protestantisme kenmerkt zich door het contextueel bepaald zijn. Tijd en plaats zijn van belang. Zij kunnen niet losgemaakt worden van de vormgeving van de calvinistische variant van het protestantisme.

Deze drie overwegingen: plaats van de Bijbel, diversiteit of pluriformiteit en vervolgens context in tijd en plaatsgebondenheid kenmerken PC GVO in die zin dat elk van deze drie elementen terugkomt in het concrete onderwijsaanbod van PC GVO. PC GVO kan dus niet zonder de Bijbel. Dat er verschillende groepen van gelovigen zijn is een gegeven. Het christelijk geloven kan naar zijn diepste kenmerken niet zonder de beïnvloedende plaatsgebonden en tijdgebonden aspecten.

Om het beknopt te formuleren: PC GVO weet vanuit zijn wortels dat de Bijbel belangrijk is, dat gelovigen verschillende accenten leggen en dat de omgeving medebepalend is voor de inhoud en vormgeving van christelijk geloven.

De openbare school

Buiten het directe curriculum

PC GVO is onderwijs op de openbare school buiten het directe curriculum. 'De openbare school onthoudt zich ervan een voorkeur voor één bepaalde godsdienst of levensbeschouwing uit te spreken. Het karakter van de openbare school mag als (actief) pluriform, misschien zelfs pluralistisch gekarakteriseerd worden.' (Visie Protestants Centrum GVO, Groeidocument 2011.)

Verder: 'In de GVO-les vindt dus de spannende ontmoeting plaats tussen leerlingen vanuit zeer diverse godsdienstige of levensbeschouwelijke richting en de docent. In tegenstelling tot de groepsleerkracht, die zich probeert te onthouden van expliciete positiebepaling inzake godsdienst of levensbeschouwing, is de GVO-docent vertegenwoordiger van een bepaalde godsdienstige of levensbeschouwelijke richting...'

Facultatief onderdeel van het curriculum

PC GVO is een facultatief onderdeel van het curriculum van de openbare basisschool. Ouders hebben de mogelijkheid te kiezen voor één van de vormen van levensbeschouwelijk of godsdienstig vormingsonderwijs. Dit

8 In Nederland is de calvinistische variant van het protestantisme dominant. Er bestaan ook andere varianten binnen het protestantisme: het lutheranisme en met name ook de doperse visie. De oorsprong van alle drie de varianten is te vinden in de zestiende eeuw.

onderwijs wordt gegeven door een gastdocent in dienst van één van de aangewezen zedende instanties. De docent heeft een loyaliteit naar enerzijds de openbare school. Hij of zij is geen missionaris. Anderzijds is de docent niet aangewezen op eigen geloof of inspiratie. Hij of zij staat in dienst van een aangewezen organisatie (lokaal en nationaal). De inhoudelijke doelstellingen van de lokale en landelijke protestants-christelijke organisatie zijn richtinggevend voor de inhoud van het onderwijs. Als docent PC GVO is hij of zij medewerker van de landelijke organisatie. De landelijke werkgeversrol wordt in de praktijk in handen gelegd van een regiobegeleider.

Voor opleiding en nascholing is deze dubbele loyaliteit van groot belang. De docent wordt niet teruggeworpen op eigen opvattingen of geloof, al staan die niet los van het professioneel handelen als docent.

De doelstelling van PC GVO

PC GVO richt zich op het bevorderen van humaniteit

Dit betekent een oriëntatie op het complete mens-zijn, niet op een reductie in de zin van primair gericht zijn op de commerciële of functionele mens. De leerling mag leerling zijn in het licht van zijn oorspronkelijke bedoeling. Die oorspronkelijke bedoeling is in basale trekken getekend in de bronnen van het christendom. Humaniteit is in die zin christelijk gekleurd. In de woorden van het begin is de mens getekend als beeld van God (Genesis 1:6). Dat betekent dat de mens gezien wordt als schepper naast God, Gods partner (Zuidema 1977; Jagersma 1995).

Voor die scheppende verantwoordelijkheid heeft de mens in navolging van het volk Israël richtlijnen, Thora nodig. Humaniteit is gericht op leven, leven in context. Leven is leven met de ander in deze gegeven wereld.

Daarmee is een basale opdracht voor PC GVO gegeven. In het zogenoemde tweede scheppingsverhaal (Genesis 2) wordt die opdracht in een tuinverhaal nader ingevuld (Pol 2009). De mens ('adam') is gemaakt van het rode stof (adamah). Hij is aardmens, hoort bij deze aarde. Daarin gaat hij niet op. Hij is ook drager van de levensadem van God, ingeblazen door Gods geest. Hij die bij deze aarde hoort, is ook drager van een levendmakende adem. Dieren geeft hij een naam. Daarmee is hij cultuurdrager. Hij benoemt en geeft betekenis aan wat leeft. Ten slotte is hij vanuit zijn roeping een sociaal wezen. Omdat het niet goed is, dat de mens alleen is, krijgt hij 'een hulp als zijn tegenover' (Naardense Bijbel 2004, die een betere vertaling geeft dan de gangbare 'een hulp die bij hem past', NBG 1951). De identiteit van de mens als Gods bondgenoot is veelkleurig: aardmens, drager van Gods levensadem, cultuurdrager en sociaal wezen. Daaraan wordt de moraliteit gekoppeld (een boom van kennis van goed en kwaad).⁹ Dat het niet geheel een verhaal van pais en vree is met deze mens, blijkt uit de volgende verhalen (overmoed ten opzichte van de Eeuwige; broedermoord van huis uit; zanger van wraakpsalmen).¹⁰

Wie de geschriften van (het aloude) Eerste en Tweede (Nieuwe) Testament op zich in laat werken, ziet dat deze mens getekend naar zijn bedoeling niet iets bijkomends is, maar van fundamentele betekenis is. Het evangelie naar Marcus tekent ons Jezus als mens naar Gods bedoeling, Zoon van God. In het roepingsverhaal wordt Jezus met woorden geciteerd uit het aloude Eerste Testament

9 Soms wordt dit verhaal gezien als de zondeval van de mens. Aan de keuze van de mens ten opzichte van het al dan niet eten van de vrucht van de boom van kennis van goed en kwaad wordt soms ook morele bewustwording verbonden.

10 Het zogenoemde tweede scheppingsverhaal (Genesis 2) is verbonden met het verhaal van de slang, de vrouw en de man in de tuin (Genesis 3, ook wel genoemd de zondeval) en de moord van de ene broeder op de ander (Kaïn en Abel). Genesis 2, 3 en 4 stammen uit één bron. De verhalen laten de menselijke opdracht en zijn hoge status zien, maar ook de realiteit van alledag, het bestaan van het kwaad en het menselijk falen.

aangewezen als zoon van God, Hij die waarlijk leeft naar Gods bedoeling (Marcus 1:1-15). Hij brengt het goede nieuws (evangelie) en roept op dat een ieder zich laat leiden door een nieuwe geest (ommekeer of bekering).

Geloof

Fiducie (geloof) hebben in dit nieuwe begin, is een keerpunt (het gebruikte Griekse woord *kairos*, tijd, laat dit moment zien als een keerpunt). Het Koninkrijk van God is daarmee werkelijkheid geworden; het is een rijk van vrede en gerechtigheid, van vreugde en vrijheid (Miskotte 1969). Dit goede nieuws van Godswege (evangelie) brengt Jezus. Maar dit niet alleen. Jezus is niet alleen de bringer van de boodschap aangaande Gods koninkrijk; hij belichaamt Gods koninkrijk in bijzondere wijze.¹¹ Dat Jezus Gods goede nieuws is, lijkt de bedoeling van het evangelie dat Marcus schrijft.

Voeg daarbij dat verlangen gezien kan worden als het belangrijkste kenmerk van een christelijke gemeenschap (Ploeger/Ploeger Grotegoed 2001). Verlangen is het verlangen naar het rechtvaardige en goede leven. 'Zij die zichzelf als gelukkig beschouwen, kennen dit leven al een beetje, maar voor velen is zo'n leven nauwelijks bekend. Zij kennen eerder het gemis ervan, het leed. Ze hunkeren naar het rechtvaardige en goede leven. Christenen geloven dat God met ons is. En dus is het verlangen naar het Koninkrijk van God een verlangen, waar heel concreet aan gewerkt kan worden.'¹² Dit verlangen is maatgevend voor de uitgangspunten van een christelijke gemeenschap.¹³

Pelgrimage

In dit opzicht is pelgrimage een treffend beeld voor het karakteriseren van christelijk geloven. De christelijke gemeenschap weet zich een gemeenschap onderweg. PC GVO vertelt van dit onderweg zijn. Te midden van al die pelgrims mag de leerling gezien worden. Hij is mens met de ander en mag zich leren zien als geraakt door de Ander. Hierin onderscheidt PC GVO zich bijvoorbeeld van HVO (Humanistisch VormingsOnderwijs).

Hiermee is voor PC GVO de doelstelling vanuit het hart van christelijk geloven getekend. Humaniteit is nader gekwalificeerd vanuit de bronnen en de traditie van het christendom. In PC GVO gaat het om de identiteit van een mens, om de omringende wereld, om de verhouding tot de ander (medemens) en de Ander (God), om het onbegrensde koninkrijk van God en om het verlangen naar het goede leven. Vanuit het leren omgaan met het morele dilemma, het probleem van de moraliteit (Dasberg 1993 en 1996) zoekt de mens niet alleen het goede en rechtvaardige leven voor zichzelf, maar ook voor de ander, de medemens. De mens is immers vanuit zijn diepste bestaan een medemens, een sociaal wezen (opdat hij niet alleen is).

Eschaton

Door dit alles heen speelt het christelijke begrip eschaton. Het eschaton duidt op het laatste, op dat wat niet voorhanden ligt, maar wel de kern van het zuchtende bestaan is. Christelijk geloven richt zich daarmee op een diepe kern. De laatste werkelijkheid, die voorhanden is, is slechts het voorlaatste (naar een woord van

---

11 Marcus 1:1 is op tweeërlei wijze vanuit het Grieks te vertalen. Wij kunnen lezen het evangelie van Jezus (genetivus subjectivus), maar ook het evangelie, dat is Jezus (genetivus objectivus). De oorspronkelijke Griekse tekst maakt beide vertalingen mogelijk. Wellicht lijkt het evangelie naar Marcus het verhaal dat Jezus brengt te vertellen, maar de lezer en de schrijver Marcus weten beter: Jezus is de inhoud van dit evangelie. Hij brengt de boodschap, maar is ook de boodschap. Dit zet het evangelie onder spanning.

12 Ploeger en Ploeger-Grotegoed, blz. 46.

13 Om slechts een enkel voorbeeld van verlangen in christelijk geloven te noemen, Psalm 62:6: 'Waarlijk, mijn ziel, keer u stil tot God, want van Hem is mijn verwachting.' En uit de christelijke traditie het woord van Augustinus: 'Mijn hart is onrustig in mij, totdat het rust vindt in U.'

Bonhoeffer, 1966). Daarmee is het voorlaatste niet afgeschreven, maar juist gewaardeerd. Voor alle duidelijkheid: eschaton moet niet als het einde van de tijd beschouwd worden, maar als de kern van alle tijd, elk moment.

Een school voor democratie

In de Nederlandse samenleving is de relatie tussen onderwijs en democratie van belang. Democratie als moderne inrichting van de samenleving is een kind van de Verlichting. De mens neemt zelf de inrichting van de samenleving in handen. Hij gaat daarbij niet uit van externe bronnen. Democratie lijkt daarmee geworden tot de stem van de meerderheid van de bevolking. Minderheden moeten zich aanpassen aan de meerderheid, zo is een gangbare gedachte. Religie of godsdienst is een privé-zaak geworden. Het zich beroepen op bronnen buiten de mens is een zaak die thuis hoort in het persoonlijke leven en moet niet van invloed zijn op de inrichting van de samenleving. Religieuze uitingen moeten geweerd worden uit het straatbeeld. De opinie van de meerderheid is bepalend voor de toelaatbaarheid van bepaalde godsdienstige uitingen.

Scheiding van kerk en staat

Deze en soortgelijke gedachten lijken in Nederland (en Europa) dominant in het begin van de 21e eeuw. Scheiding van kerk en staat wordt vaak ten onrechte als argument aangevoerd. De scheiding tussen kerk en staat verzet zich tegen de overheersing van de een over de ander, mede doordat een godsdienst met de staat verbonden is. Dat is wat anders dan de privatisering van de godsdienst in de moderne samenleving (Van der Burg 2005). Het normale is vanuit een seculariseringsgedachte zoals de meerderheid het ziet.

De zuilensamenleving is ingewisseld voor een gesecculariseerde werkelijkheid. Dit maakt de positie van godsdienst (en ook van PC GVO) kwetsbaar. Godsdienst hoort buiten het maatschappelijk bestel en wordt gereserveerd voor het persoonlijke leven. Vanuit de godsdienst bezien is dit een onmogelijkheid. Godsdienst beperkt zich niet tot de zondag of tot bidden. Godsdienst heeft met het leven te maken in al zijn uitingen. Bovendien kan godsdienst veel voor een samenleving betekenen.

Pluralistisch

Een pluralistische samenleving als de Nederlandse zal moeten leren omgaan met de spanning tussen enerzijds de opvattingen van een meerderheid en anderzijds godsdienstige uitingen van een minderheid. Dit geldt voor een SGP-standpunt inzake de rol van vrouwen in de samenleving, voor opvattingen over euthanasie en medisch genetische keuzes, voor ritueel slachten, besnijdenis van jongens en voor het dragen van hoofddoekjes. Tolerantie vraagt gezamenlijk deze spanning onder ogen te zien.

Democratie is echter niet de stem van de meerderheid, die oproept tot aanpassing. Democratie is bescherming van minderheidsstandpunten die binnen de kaders van de grondwet een gelegitimeerde plek krijgen. Om hieraan vorm te geven is onderwijs van belang. 'Het onderwijs zal gericht zijn op de volle ontwikkeling van de menselijke persoonlijkheid en op de versterking van de eerbied voor de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden. Het zal het begrip, de verdraagzaamheid en de vriendschap onder alle naties, rassen of godsdienstige groepen bevorderen' (Universele verklaring van de rechten van de mens, 1948). Godsdienst wordt niet verbannen uit het openbare leven, maar verstevigt juist het maatschappelijke leven.

Onderwijs en opvoeding richten zich op kritisch denken, goed geïnformeerd zijn, onafhankelijk kunnen

oordelen, keuzes leren maken en op empathische wijze kunnen deelnemen aan de samenleving (Nussbaum 2012). Voor een levendige democratie is onderwijs meer dan het aanleren van economische en technische vaardigheden ter voorbereiding op een functie in de kenniseconomie. Democratie vereist respect voor en betrokkenheid van de ene mens op de ander. Mensen zijn medemens en geen object. Een dialogische relatie in alle verschillen tussen mensen zal geleerd moeten worden (Buber 1969). Onderwijs richt zich op kennis(overdracht) en kritisch denken, op het leren wereldburger te zijn en het benaderen van problemen vanuit een breed perspectief, op het zich fantasievol in kunnen leven in de omstandigheden van andere mensen en tenslotte op het leren omgaan met de complexiteit van het leven dat mensen leiden.

Burgerschap

Sinds enige tijd moeten basisscholen onderwijs geven in actief burgerschap en sociale integratie.¹⁴ Voor het basisonderwijs zijn kerndoelen geformuleerd. Leerlingen zullen gevormd moeten worden om deel uit te maken van de gemeenschap. Hoe de school inhoud geeft aan deze opdracht van de inspectie wordt niet ingevuld. De school mag hier een eigen vorm voor vinden, die mede afhankelijk is van de leerlingenpopulatie. PC GVO is geen les in burgerschap. Toch liggen er relaties tussen het toerusten tot actief burgerschap en het geven van vorming aan jonge mensen vanuit een godsdienstig perspectief.¹⁵

¹⁴ Inspectie van Onderwijs, het Ministerie van OCW gaat hier expliciet op in. Zie de Staatscourant van 5 juli 2006 (nr. 128) blz. 13.

¹⁵ Deze relatie dient nader onderzocht te worden.

Wat voor onderwijs in het algemeen geldt, geldt ook voor PC GVO in het bijzonder. PC GVO richt zich op kennis van bronnen en traditie, op inzicht in het leven van mensen dichtbij en wereldwijd, op de complexiteit van het eigen leven en dat van anderen en tenslotte op empathisch vermogen dat nodig is voor een dialogisch leven. Een paar overwegingen voor PC GVO in de huidige Nederlandse samenleving als gevolgtrekking uit bovenstaande.

- **De eigen identiteit van protestants christelijk geloven hoeft niet verzwegen te worden**
Integendeel. Protestants geloven kan een eigen bijdrage leveren binnen de veelkleurigheid van de Nederlandse samenleving. Die eigen identiteit kan niet ingewisseld worden tegen een soort algemene religiositeit (dit in tegenstelling tot Struijk 2012). Er hoeft niet gezocht te worden naar een overstijgende (humanistische) aanbidding van geloofsvisies.
- **Openheid naar de ander is een vereiste**
Empathisch vermogen en respect vragen meer dan kennis. Inleving en verbeelding zijn nodig. Wanneer een wereld aan geloven aanwezig is in de Nederlandse samenleving vereist die omstandigheid een vaardigheid waarbij kennis en attitude van belang zijn. In die zin kan binnen PC GVO aandacht besteed worden aan de wereldgodsdiensten. Maar dan wel steeds vanuit een heldere eigen positiebepaling. Dus anders dan bij het kennisgebied geestelijke stromingen. Een heldere eigen identiteit komt niet in mindering op openheid ten opzichte van andersgelovigen. Eerder is het tegendeel het geval.
- **Individualisering**
Protestants christelijk geloven is vanuit zijn 16e-eeuwse oorsprong niet vreemd aan individualisering. Persoonlijke keuzes horen bij het protestantisme. Toch kent ook protestants christelijk geloven zijn eigen waardering voor de gemeenschap, de gemeente. Het Lutherse principe van het ambt van iedere gelovige is wel gepersonifieerd, maar niet geïndividualiseerd. Voor de Nederlandse samenleving kan protestants christelijk geloven een bijdrage leveren door die spanning tussen persoon en gemeenschap te doordenken. Wanneer secularisatie een verlies aan metafysica oplevert en een bevordering van individualisme (Taylor 2010) dan is de bijdrage van geloven het bevorderen van onderlinge betrokkenheid in de samenleving.

In de klas

In de klas ontmoeten docent en leerling(en) elkaar. Dat gebeurt rondom een lesinhoud. Anders gezegd: ook bij PC GVO is er sprake van een didactische driehoek.¹⁶ Op de (drie) elementen - docent, leerling, leerlingen onderling en inhoud - gaan wij nader in.

De docent

De docent is een gekwalificeerd professional, die vanuit een zendende instantie werkt. Hij is bevoegd tot het geven van onderwijs en bekwaam in de communicatie van elementen van christelijk geloven. Als docent beantwoordt hij aan de SBL-competenties.¹⁷

Twee vakinhoudelijke competenties die de specialiteit van de docent GVO kenmerken zijn de hermeneutische en de missionaire competenties. Deze competenties onderscheiden de docent GVO van de docent met een meer algemeen DCBO- of IKOS-diploma¹⁸ (of een diploma openbaar onderwijs).

- De hermeneutische competentie is waarschijnlijk de centrale competentie voor de docent PC GVO. Hierin is hij vakman. Hij verzorgt de kritische verbinding tussen bronnen en context. Het betreft: 'Het vermogen om enerzijds de bronnen van de religieuze traditie, gemeenschap en/of organisatie, die hij/zij vertegenwoordigt en anderzijds de mens in zijn huidige context in hun onderlinge betekenisvolle samenhang te vertolken.' (Een professional met diepgang 2006).¹⁹
- De missionaire competentie is nauw verbonden met de hermeneutische competentie. Bij de missionaire competentie is de focus vooral gericht op de context, de omgeving. Het gaat om: 'Het vermogen om de eigen religieuze traditie met anderen te communiceren en uit te dragen en op een open en uitnodigende wijze aanwezig te zijn in de samenleving, ook in een cross-culturele context' (Een professional met diepgang 2006).²⁰

De docent GVO van de toekomst heeft een toegespitste opleiding

Hij is bevoegd tot het geven van onderwijs en is gekwalificeerd door het gericht zijn op de specifieke inhoud van GVO. Zijn opleiding is die van een lerarenopleiding mede gericht op openbaar basisonderwijs en op GVO binnen die openbare basisschool. Daartoe is het nodig dat de docent een specialistische minor PC GVO genoegzaam gevolgd heeft. Het bestuur van PC GVO heeft een zestal hogescholen²¹ aangewezen als opleidingsplaats. Daarmee is gezegd dat de bekwaamheid van de docent GVO ingebed is in een lerarenopleiding. Er zijn inhoudelijke en onderwijskundige eisen aan de benoembaarheid van de docent PC GVO; daarmee is ook gezegd dat er geen aparte bevoegdheid voor de docent PC GVO is. Wie anders dan op een specifieke door PC GVO erkende lerarenopleiding opgeleid is, moet altijd een onderwijsbevoegdheid hebben met

16 De didactische driehoek is het begrip dat de verhouding tussen docent, leerling en leerstof aangeeft. Nieuwere opvattingen geven aan dat leerlingen ook van elkaar leren; dus niet alleen van de interactie tussen docent en leerling. Hoewel er formeel sprake is van vier partijen, wordt toch gekozen voor de term didactische driehoek.

17 Het referentiedocument GVO en HVO (2010) beschrijft de SBL-competenties voor de docent GVO en HVO.

18 DCBO staat voor Diploma Christelijk Basis Onderwijs. Het diploma is gericht op identiteitsvorming in het (protestants) christelijk basis onderwijs. IKOS staat voor Interkerkelijke Overleg in Schoolzaken. Zie ook noot 28. Het IKOS-diploma was gericht op bekwaamheid van docenten GVO op openbare basisscholen in de situatie van voor 2009.

19 Een professional met diepgang, blz. 8.

20 Idem, blz. 9.

21 Van noord naar zuid: NHL Hogeschool (Leeuwarden), Stenden Hogeschool (Assen), Christelijke Hogeschool Windesheim (Zwolle), Christelijke Hogeschool Ede (Ede), In-Holland Hogeschool (Amsterdam), Driestar Hogeschool (Gouda).

daarbij een specialisatie in godsdienst om voor benoeming als docent PC GVO in aanmerking te komen (de bovengenoemde minor).

Empathie

Behalve dat de docent PC GVO een competente docent is (met een keur aan kennis, attitude en vaardigheden), wordt van de docent PC GVO gevraagd dat hij een antenne heeft voor de opvattingen van leerlingen. Hij zal opvattingen herkennen, zo nodig behoedzaam bevragen en waarderen. Hij is een inclusief denker, die de leerling niet afwijst, maar stimuleert. Zijn inclusieve denken behoedt hem voor een drang tot socialisatie. Door een houding van inclusiviteit geeft hij ruimte aan verkenning en verwondering. Leerlingen zijn zeker op de openbare basisschool niet onder één noemer te scharen. Anders gezegd: wat voor de leerling geldt dat hij moet leren empathisch te zijn (Nussbaum 2012) geldt des te meer voor de docent.

Empathie veronderstelt het ultimatum aan gericht zijn op de opvattingen van de ander, in dit geval van de leerling. Er vindt geen annexatie plaats. Empathie veronderstelt bovendien dat niet gemakzuchtig de scheiding tussen de eigen opvatting van de docent en de gedachten van de leerlingen genegeerd wordt. Er wordt ook niet geprobeerd de gelijkschakeling van beide opvattingen te bewerkstelligen. Voor PC GVO op de openbare school (waarbij leerlingen vaak van een zeer verschillende herkomst zijn in religieus opzicht) is empathie bij de docent van groot belang. Empathie staat hier niet alleen tegenover een evangeliserende of annexerende houding maar ook tegenover een gemakzuchtige poging een soort gemene deler van opvattingen te benadrukken. Empathie is niet de tegenstelling tot de eigen identiteit. Integendeel, empathie vraagt een sterke eigen (godsdienstige) identiteit van de docent.

De leerling

De leerling bij PC GVO is kind van ouders die hebben aangegeven prijs te stellen op lessen PC GVO. Daarmee mag geen kerkelijke of op het christendom gerichte betrokkenheid van de ouders voorondersteld worden. De motieven van ouders om te kiezen voor PC GVO zijn zeer divers.²²

De leerling zal gevormd moeten worden om in zijn leven basaal de godsdienstige en levensbeschouwelijke vragen en taal te leren hanteren. In de samenleving zijn levensbeschouwelijke vragen en opvattingen volop aanwezig. Kennis en empathie is niet altijd aanwezig. De samenleving wordt er beter van als mensen weet hebben van godsdienstige en levensbeschouwelijke noties. Het kan een bijdrage aan onze samenleving zijn als

22 Om slechts enkele overwegingen te noemen: om de Nederlandse cultuur te begrijpen moet je iets van het (protestantse) christendom weten (met Bijbelse uitdrukkingen in de taal als voorbeeld). Soms hebben ouders zelf een latente christelijke achtergrond. Zij vinden dat hun kinderen iets van het christendom moeten weten. Goed burger zijn veronderstelt christelijke 'normen en waarden'. Ouders leggen godsdienstige opvoeding in handen van de school. De openbare school bereikt de ruimte van de Nederlandse samenleving; daar moet iets van het christendom bij.

leerlingen en volwassenen vragen kunnen en durven stellen bij gangbare opvattingen. Niet alleen de samenleving wordt completer door weet te hebben van godsdienstige taal. Ook de mens (de leerling) zelf wordt meer mens door de christelijke godsdienst te verkennen. Voor het voortgezet onderwijs zijn in dit verband leerlingcompetenties voor godsdienst en levensbeschouwing vastgesteld.²³

Bij PC GVO staat de leerling centraal

Bij PC GVO staat de leerling en niet de docent centraal. Ook de inhoud (Bijbel, christelijk geloven) is niet bepalend. Om de leerling in het middelpunt te plaatsen kiezen sommige pedagogen en didactici voor het kiezen van leerstof aansluitend bij de ontwikkelingsstadia van de leerling.²⁴ Anderen benadrukken dat die zelf zeer wel in staat is te leren van de aangeboden leerstof. Er wordt er dan op gewezen dat het ook mogelijk is de leerling centraal te stellen door leerstof aan de lerende leerling aan te

bieden en daarbij de leerling te stimuleren, te begeleiden en zo nodig te corrigeren. De lerende leerling leert dan zelf te leren wat voor hem van belang is. Leerlingen nemen daarbij de leiding over hun eigen denken en richten zich met verwondering, nieuwsgierigheid en een kritische blik op de wereld (van geloven).²⁵ Uiteraard bepaalt de keuze voor rekening houden met ontwikkelingsstadia of uitgaan van de leerling als eigenaar van het

23 De gezamenlijke lerarenopleidingen godsdienst en levensbeschouwing van de tweede graad hebben via het expertisecentrum Hermes leerlingcompetenties voor het voortgezet onderwijs opgesteld (Woerden 2011). De zeven genoemde leerlingcompetenties zijn: competent in zelfreflectie en ontwikkeling, competent in communicatie en dialoog, hermeneutische competent, spiritueel competent, esthetisch competent. Competent tot ethisch gefundeerd waarden en handelen en ten slotte sociaal competent. De competenties zijn uitgewerkt in eindkwalificaties voor vmbo 3 en 4, voor havo 3, 4 en 5 en voor vwo 3, 4 en 5. Uiteraard kunnen deze eindkwalificaties van de leerlingcompetenties niet zonder meer toegepast worden op leerlingen van de basisschool. Het zou echter de moeite waard zijn een vertaalslag voor deze groep te maken.

24 Volgens deze opvatting moet serieus rekening gehouden worden met ontwikkelingspsychologische factoren. Verhalen en lesinhouden passen wel of niet bij een bepaalde leeftijdsfase. Jean Piaget geldt als zegsman van de wijze van leren waarbij stadia in ontwikkeling van belang zijn. Piaget geeft vier stadia in de ontwikkeling van het kind. James Fowler, *Stages of Faith* (1981) paste de gedachte van stadia in ontwikkeling toe op godsdienstige ontwikkeling door te komen tot zes stadia in geloofsontwikkeling. Deze gedachten zijn van grote betekenis geweest als reactie op een massieve aanbidding van geloofsinhouden aan kinderen. Kinderen worden dan gezien als een volwassene in spe en krijgen niet de kans kind te zijn. Laat staan dat er ruimte zou zijn voor de eigenheid van kinderlijk geloven.

25 Nieuwere opvattingen wijzen ontplooiing van de mens af als leidraad van pedagogisch handelen. Het kind wordt niet meer gezien als volwassene in spe. Het is dan ook niet nodig rekening te houden met ontwikkelingsstadia. De leerling is mondig en eigenaar van het eigen leerproces. De pedagoog/didacticus biedt een leerrijke omgeving aan. De leerling wordt 'getrakteerd' op de complexiteit van de werkelijkheid. Samen met andere leerlingen leert het de werkelijkheid te ordenen. De docent faciliteert, begeleidt en stimuleert. Voor de leerling (de leerlingen) is de 'naastgelegen zone van ontwikkeling' van belang.

eigen leerproces in belangrijke mate welke leerinhouden de docent aanbiedt en op welke wijze hij dat doet.

De leerling wordt geconfronteerd met een complexe wereld, die vaak eenzijdig in economisch opzicht gedefinieerd wordt. Bij PC GVO staat de mens in een wereldwijd perspectief. Het leert bijna vanzelfsprekend dat niet elk mensenkind op een zelfde wijze leeft. Het heeft er weet van dat kansen niet altijd gelijk zijn. Het heeft de wereld ook niet verdeeld in goeden en slechten, een tekening van de mens zoals die zo vaak via de media onder ogen gebracht wordt. Niet het moralisme van goed en kwaad als vereenvoudiging van de werkelijkheid moet geleerd worden. Juist het leren omgaan met het moreeldilemma, waarbij de leerling leert kiezen tussen meer en minder goed, is van betekenis (Dasberg 1993 en 1996; Pol 2009). Bij PC GVO leert de leerling in dit verband het evangelie kennen als basis van solidariteit en compassie van recht en gerechtigheid.

Bij PC GVO staat de leerling centraal in zijn totale mens-zijn en niet alleen als een commerciële factor (Rabindranath Tagore in Nussbaum 2012). Het totale mens-zijn is mens zijn met de ander. Er is betrokkenheid en distantie. Er wordt gedeeld op momenten van vreugde en verdriet, van leven en dood. De bonte wereld van leven en geloven wordt kritisch en creatief doordacht. Daarbij is er ruimte voor verbeelding in taal, spel en muziek.

De aangeboden lesstof

Uitgangspunten

De inhoud van de leerstof van PC GVO is zo breed als de wereld. Dat blijkt uit het bovenstaande. Bronnen van christelijk geloven en christelijke traditie vormen een deel van de inhoud. Christelijke geloofsinhouden en feesten komen aan de orde. Dat geldt ook voor ethische keuzes, vooral in de vorm van het aanbieden van dilemma's. Ook de verhouding tot andersdenkenden en andersgelovigen kan deel uitmaken van de lesinhoud. De omringende wereld (dichtbij en veraf) met zijn gruweligheden en mogelijkheden dient zich aan. Thema's van menselijk leven, momenten uit cultuur en literatuur of muziek bieden uitgelezen mogelijkheden. Steeds vanuit de optiek dat PC GVO vanuit een stevige uitgangspositie leerlingen in hun totale mens-zijn in staat stelt te leren met het oog op humaniteit.

Methodes

De docent PC GVO kan op grond van bovenstaande uitgangspunten eigen lesstof in lessen uitwerken. Hij kan ook gebruik maken van een drietal methodes.

Vanuit een verschillende achtergrond zijn deze methodes te duiden.

- a. Vanuit een reformatorische achtergrond: BijbelWijs.²⁶

'De methode neemt de Bijbel als uitgangspunt en bron voor de lessen. Aan de hand van de Bijbelverhalen maken leerlingen kennis met aspecten van de Bijbel en het christendom.' Lessen kennen een standaard opbouw: een instap als introductie, activeren van de kennis context van de leerlingen (teruggrijpen op vorige lessen), het Bijbelverhaal zelf en tot slot de verwerking.

---

²⁶ BijbelWijs is een uitgave van de HGJB (Hervormd Gereformeerde Jeugdbond). Voor een nadere verkenning zie www.hgjb.nl s.v. godsdienstonderwijs

- b. Vanuit een meer midden-orthodoxe opvatting: Het Verhaal centraal.²⁷

De methode biedt 'een eigentijdse en aantrekkelijke methode om samen met de leerlingen het grote verhaal van God met mensen te ontdekken.' Er is aandacht voor het symbolisch denken. De methode laat kennismaken met de verhalen uit de Bijbelse traditie. Het gaat daarbij niet om verhalen uit een ver verleden, maar om verhalen die ook nu nog zeggingskracht hebben.

- c. Vanuit de IKOS-traditie is een meer thematische opvatting te vinden in het IKOS-blad en op www.gvo-plein.nl.²⁸

Het IKOS Onderwijsblad in samenwerking met GVO-plein van het Centrum voor Levensbeschouwing biedt 'artikelen, achtergrondinformatie, uitgewerkte lessen rond een thema, met Bijbelverhalen, aansluitend bij de feesten van het kerkelijk jaar en met aandacht voor de wereldgodsdiensten.' Het kenmerkende is een thematische ordening van de lessen.

Uiteraard kan ook buiten deze methodes gezocht worden naar lesinhouden. Zowel in methodes voor godsdienstonderwijs voor rooms-katholieke of protestants-christelijke basisscholen is lesmateriaal te vinden. Soms worden leskaternen uitgegeven die zeer wel bruikbaar zijn. En natuurlijk is er internet.

Geestelijke stromingen en wereldreligies

Soms wordt de vraag gesteld naar het aanbieden van

---

27 Het Verhaal Centraal is een heruitgave en bewerking van een vorige versie, uitgegeven door het toenmalig Centrum voor Educatie van de Nederlandse Hervormde Kerk. Voor nadere informatie zie www.hetverhaalcentraal.nl.

28 Het IKOS (Interkerkelijk Overleg in Schoolzaken) is een samenbundeling van een aantal kerken aan de linkerkant van het protestants spectrum van het Nederlandse christendom. In tegenstelling tot de beide andere genoemde methodes gaat het bij het IKOS Onderwijsblad niet om een boek maar om een abonnement op een tijdschrift en een website. Voor nadere informatie zie: www.ikoslandelijk.nl s.v. lesmateriaal en www.gvo-plein.nl.

geestelijke stromingen of wereldreligies als lesinhoud voor PC GVO. Het kennisgebied 'geestelijke stromingen' is wettelijk bepaald als onderdeel van het reguliere basisonderwijs. De (openbare) school zelf heeft hierin een verantwoordelijkheid, die niet uit te besteden is aan de docent PC GVO. De bedoeling van het kennisgebied geestelijke stromingen is weet te hebben van de geestelijke stromingen in de hedendaagse samenleving en in het bijzonder van de gehanteerde waardensystemen (Westerman z.j., Meijer 1990) Wanneer de docent PC GVO onderwerpen uit de wereldreligies ter sprake brengt, is dit vanuit de empathische behoefte de ander in zijn anders zijn te ontmoeten. Het gaat dan om de ontmoeting met een medemens voor Gods aangezicht. Maar dan wel binnen het godsdienst- of levensbeschouwelijk onderwijs.

De manier waarop...

De narratieve traditie

Wie de leerling centraal stelt bij PC GVO wordt als bijna vanzelfsprekend uitgenodigd tot het gebruiken van een narratieve methode.²⁹ Voor godsdienstonderwijs voor de hand liggend, omdat zowel de Bijbel als de christelijke traditie gekenmerkt worden door een verhalende structuur. Centrale verwijzingen naar een godsdienstige opvoeding in de boeken van het aloude Eerste Testament spreken van de opdracht verhalen te vertellen. Om slechts enkele voorbeelden te geven:

- Deuteronomium 6: 'Wanneer later uw zoon u vraagt... dan zult gij zeggen...'. Verbonden met het centrale

²⁹ Verhalen verklaren de werkelijkheid niet, maar nodigen uit om de werkelijkheid te interpreteren.

moment van geloof (belijden), het sjema, moet verteld worden.

- Pesach en de liturgie van de Seder maaltijd weten: 'Wij waren slaven in Egypte...'
- Psalm 78 vertelt van de roemrijke daden van de Eeuwige, ook al moet deze vertelling verbonden worden met de lotgevallen van een eigenzinnig volk.

De voorbeelden laten zien dat narrativiteit niet alleen een aansprekende didactiek is (kinderen houden nu eenmaal van verhalen), maar misschien ten diepste de enige manier is waarop de verhouding tussen God en mensen betekenisvol ter sprake gebracht kan worden.

Naast de Bijbelse traditie is ook de traditie van christelijk geloven een wereld van verhalen. Wie over christelijk geloven wil spreken, vertelt verhalen. Het (on)geloofsverhaal van mensen uit lang vervlogen tijden én van mensen uit de wereld van de 21e eeuw kan verteld worden. Het onderwijs hierin wordt gekenmerkt door een lange verhaaltraditie. In Nederland kent de zogenoemde zondagschool een verhalende geschiedenis. En het verhaal uit Bijbel en kerkgeschiedenis heeft altijd een plaats gehad in het bijzonder onderwijs, gebaseerd op christelijke uitgangspunten.

Hedendaagse filosofen en pedagogen voeren een pleidooi voor een narratieve traditie. Nussbaum (2012) spreekt over een narratieve verbeelding. Het verhaal biedt de mogelijkheid zich in het verhaal van de ander in te leven en te verplaatsen. Het betreft een les in democratie. Zij voert dit pleidooi om verbeelding door het verhaal een belangrijke plaats te geven in het onderwijs. Wat voor het onderwijs in het algemeen geldt, is zeker gezien de christelijke traditie van belang voor PC GVO.

Methodisch heeft Kieran Egan, Canadees pedagoog, narrativiteit tot leidend principe gemaakt voor elke vorm van onderwijs. Voor godsdienstonderwijs heeft hij dat niet gedaan, omdat hij geen aandacht besteedt aan dit vak en vormingsgebied (Egan 1986, 1997, 2005). Hij noemt verhalen (een verhaal is meer dan alleen maar een vertelling) een van de meest krachtige gereedschappen voor het verwerven van kennis. In een verhaal zit vaak wat hij noemt een 'binary opposite' (een binaire tegenstelling). Deze tegenstelling daagt uit tot leren. Metaforen, grappen, humor, patronen, rijm en ritme helpen bij dit leren. Afgeleid van het verhaal zijn het spel en het geheim van belang. Verhalen die gekozen worden moeten van goede kwaliteit zijn en open van karakter. Een gesloten verhaal is een opvatting. Dan wordt leren socialisatie en beroofd van zijn ontdekkende en verwonderende kant. Egan (1986) geeft methodisch aan hoe narrativiteit een alternatief is voor traditioneel onderwijs (Pol 2009). Egan pleit voor 'an imaginative approach'.

Hoezeer deze opvattingen van belang kunnen zijn voor PC GVO mag uit een enkel voorbeeld blijken. Wie denkt aan de gelijkenis van de vader met de twee zonen (de zogenoemde gelijkenis van de verloren zoon, Lucas 15) gaat als vanzelf vragen stellen en daardoor leren. Zijn de twee zonen verschillend? Is de een beter dan de ander? Is één zoon verloren? Wat is het verschil tussen vinden en verliezen? Was de zoon wel verloren voor de vader? Of was de vader verloren voor de zoon? Nadenkend en vragend, inlevend en verbeeldend wordt er geleerd aangaande het leven.

Dit geldt ook voor die andere bekende gelijkenis, die van de barmhartige Samaritaan (Lucas 10). Waarom helpt de een wel en de ander niet? Hebben Farizeeër en Leviet wel een reden om niet te helpen? En is het roekeloos van de Samaritaan om te helpen? Heeft dat iets van zelfopoffering? Waarom is de vraag: 'Wie is mijn naaste?' wel of niet een goede vraag?

Verhalen zijn krachtige mogelijkheden tot leren

Dat geldt ook voor een spreuk, een tekening of foto, voor muziek misschien, voor (auto)biografische verhalen en zelfs voor een (wiskundige) formule. Een narratieve benadering is dus meer dan een didactische methode. Veeleer een pedagogische benadering. Het verhaal is zo concreet als het leven zelf. Misschien is dit ook wel een reden om de aanduiding levensbeschouwing te vermijden als het gaat om dit leren van kinderen. Kinderen beschouwen het leven meestal niet. Slechts een enkele keer stellen zij een vraag naar de zin van het leven. Voor leerlingen is het leven concreet. Voor hen geeft dat leven veel vragen, vragen naar het concrete bestaan. Het bestaan zelf, het leven nodigt uit tot leren. Vragen aangaande dood, ziekte en pijn, aangaande verlies en verdriet, aangaande de ander in relatie tot het eigen leven, het zo anders zijn van de ander. Al deze vragen leveren mogelijkheden op om te leren bij PC GVO. In dat leren is altijd de ander aanwezig. Leren is samen leren, dialogisch leren. Er wordt betekenis gezocht. Leren van leerlingen is betekenis verlenen. PC GVO helpt bij deze soms kritische betekenis verlening, doordat PC GVO gegrond is in een schat van ervaringen, opgeslagen in Bijbel en traditie. Zo kan onderwijs deuren openen naar het zoeken van humaniteit.

Bij PC GVO kan de Bijbel (of een verhaal uit de Bijbel) uitgangspunt zijn

Een Bijbelverhaal staat dan centraal in de les. Soms worden Bijbelverhalen met elkaar in verband gebracht. Het leven van kinderen en de wereld waarin kinderen leven worden dan met deze Bijbelverhalen verbonden.

Bij PC GVO kan ook meer thematisch gewerkt worden

Thema's kunnen gekozen worden uit het leven van leerlingen, uit Bijbelse motieven en verhalen, uit de wereld van geloven en uit cultuur, natuur en geschiedenis. Maar dat thema loopt dan uit op een verhaal. Bijbelse verhalen worden vervolgens hiermee in verband gebracht.

Daarbij moet bedacht worden dat Bijbelgericht werken en thematisch werken elkaar niet hoeven uit te sluiten. Wie een onderwijskundige onderbouwing van PC GVO zoekt, wordt verwezen naar actief leren³⁰. Actief leren bevat vijf principes:

- actieve participatie;
- een rijke leeromgeving;
- veel sociale interactie;
- stimuleren van het ontwikkelen van mentale modellen;
- een docent die meerdere rollen bekleedt.

De leerling is actief in het leren; hij construeert kennis. De methode van het actief leren bevordert een intrinsieke motivatie. Bestaansvragen van de leerling en aangereikte Bijbelse verhalen ontsluiten elkaar wederzijds.³¹

Op deze plaats kan ook de naam van Lev Vygotsky genoemd worden. Vygotsky kent de uniciteit van elke lerende leerling. Als leerling leert hij niet alleen van de docent en de aangeboden leerstof, maar ook van de interactie met de omgeving en de cultuur. Tussen de eigen ontwikkeling en de potentiële ontwikkeling ligt de zone van de naastgelegen ontwikkeling. Een rijke (narratieve) leeromgeving schept mogelijkheden voor de eigen ontwikkeling van de leerling. Ook rituelen kunnen de zone van de naastgelegen ontwikkeling representeren.

³⁰ C. Nagel-Herweijer, De principes van 'actief leren' toegepast op het godsdienstig vormingsonderwijs (2012), Open Universiteit ongepubliceerd.

³¹ Zie ook J. Valstar en H. Kuindersma e.a., Verwonderen en ontdekken. Vakdidactiek godsdienst primair onderwijs, 2008 met de website www.verwonderenontdekken.nl.

Tot slot

Voorafgaande overwegingen vragen om concretisering. Om dit te bereiken is een set kerndoelen als bijlage 2 opgenomen. Daarbij is dankbaar gebruik gemaakt van de kerndoelen die de Besturenraad gaf voor Godsdienstige/Levensbeschouwelijke Vorming (2012). Deze kerndoelen zijn door een werkgroep - waarin verschillende spelers op het gebied van PC GVO participeerden³² - veranderd en aangevuld met het oog op godsdienst op de openbare basisschool. Deze kerndoelen dienen niet opgevat te worden in de zin, dat die doelen alle bereikt moeten worden op een bepaald moment (bijvoorbeeld eind groep acht van de basisschool). Zij zijn eerder de krijtlijnen voor PC GVO.

Henk Pol

(met dank aan de leden van de werkgroep onderwijskundige visie PC GVO)

November 2012

---

³² Leden van de werkgroep voor PC GVO waren in alfabetische volgorde: Corina Nagel (regiobegeleider), Lia Noortzij (HGJB), Henk Pol (bestuur), Maaïke Rosen Jacobsen (IKOS), Irma Visser (JOP - Protestantse Kerk in Nederland) en Pieter Witteveen (docent PC GVO).

Bijlage 1. Geraadpleegde literatuur

- Besten G.J., Paping Th.B. en Pol H. (red), Mensen medemens. Geestelijke stromingen in onze samenleving, Groningen/Houten 1995 - 3.
- Besturenraad, Drie in één. Diploma christelijk basisonderwijs (DCBO). Kennisbasis. Kerndoelen. Toetsingskader, Woerden 2012.
- Boerwinkel F., Inclusief denken. Een andere tijd vraagt een ander denken, Bussum 1969 - 8.
- Bonhoeffer D., Ethik, München 1966 - 7.
- Boogaard G., Tijd en teken, Nijkerk z.j. - 6.
- Buber M., Ik en gij, Utrecht 1969 - 3.
- Burg W. van der, Over religie, moraal en politiek. Een vrijzinnig alternatief, Kampen 2005.
- Dasberg L., Meelopers en dwarsliggers, z.p. z.j. (1993).
- Dasberg L., Menswording tussen mode, management en moraal, Amersfoort 1996.
- Egan K., Teaching as story telling. An alternative approach to teaching and curriculum in the elementary school, Chicago/London 1986.
- Egan K., The educated mind. How cognitive tools shape our understanding, Chicago/London 1997.
- Egan K., An imaginative approach to teaching, San Francisco 2005.
- Horst W. ter, Wijs me de weg! Mogelijkheden voor een christelijke opvoeding in een post-christelijke samenleving, Kampen 1995 - 2.
- Jagersma H., Genesis 1:1 - 25:11, Nijkerk 1995.
- Klink J.L., Kind en geloof. Een kleine theologie voor ouders, Bilthoven 1971 - 4.
- Mette N. und Rickers F. (Hrsg), Lexikon der Religionspädagogik, Bd 1, Neukirchen 2001.
- Meijer W.A.J., Geestelijke stromingen op de basisschool, Leiden/Antwerpen 1990.
- Miskotte K.H., Miskende majesteit, Nijkerk 1969.
- Naardense, De - Bijbel, Vught 2004.
- Nagel-Herweijer C., De principes van 'actief leren' toegepast op het godsdienstig vormingsonderwijs, (Open Universiteit 2012, ongepubliceerd).
- Nussbaum M., Niet voor de winst. Waarom de democratie de geesteswetenschappen nodig heeft, Amsterdam 2012 - 6.
- Ploeger A.K., Inleiding in de godsdienstpedagogiek, Kampen 1993.
- Ploeger A.K. en Ploeger-Grotegoed J.J., De gemeente en haar verlangen. Van praktische theologie naar de geloofspraktijk van de gemeenteleden, Kampen 2001.
- Pol H., Waartoe dient dit al... Kanttekeningen bij de relatie tussen identiteit en moraliteit: een bricolage (lectorale oratie), Leeuwarden 2009.
- Professional. Een - met diepgang. Domeincompetenties voor de bachelor of theology, Ede 2006.
- Struijk I., De zin van levensbeschouwing in het openbaar onderwijs, 2012 (ongepubliceerd).
- Swetselaar R. van en Visser T. (red), Leerlingcompetenties Godsdienst/Levensbeschouwing, Woerden 2011.
- Taylor Ch., Een seculiere tijd, Rotterdam 2010 - 2.
- Universele verklaring van de rechten van de mens, 1948.
- Valstar J. en Kuindersma H. e.a., Verwonderen en ontdekken. Vakdidactiek godsdienst primair onderwijs, Amersfoort 2008.
- Visie Protestants Centrum GVO (Groeidocument), 2011.
- Westerman W.E. (red), Geestelijke stromingen. Handreiking voor onderwijsgeevenden van basisscholen, Kampen z.j.
- Zuidema W., Gods partner. Ontmoeting met het jodendom, Baarn 1977.

Bijlage 2. Kerndoelen PC GVO

Domein A - Verhalen.

1. Leerlingen kunnen levenservaringen tot uitdrukking brengen in persoonlijke verhalen en deze delen met anderen.
2. Leerlingen vormen gedachten en uiten gevoelens over eigen levensvragen en eigen levenservaringen en kunnen hun gedachten daarover uitdrukken op verschillende wijzen.
3. Leerlingen zijn bereid en in staat om te reageren op Bijbelverhalen en verhalen van zin die hen gevoelig maken voor geloof, hoop en liefde en voor levensvragen en levenservaringen.
4. Leerlingen leren luisteren en kunnen vragen stellen bij Bijbelverhalen en verhalen waarin existentiële en religieuze ervaringen worden gecommuniceerd.
5. Leerlingen plaatsen Bijbelverhalen in het grotere geheel van die Bijbelse verhaaltraditie. Zij krijgen oog voor de historische setting van die verhalen.
6. Leerlingen herkennen verhalen uit de Bijbel en de christelijke traditie in culturele en kunstzinnige uitingen.
7. Leerlingen waarderen verhalen uit andere (godsdienstige) tradities.
8. Leerlingen kunnen belangrijke rituelen, feesten en gedenkdagen verbinden met bijbehorende verhalen uit de christelijke en andere godsdienstige en culturele tradities.

Domein B - Betekenis geven.

1. Leerlingen kunnen reflecteren op het eigen levensverhaal en dat van anderen.
2. Leerlingen dialogiseren aan de hand van zowel verhalen als existentiële en religieuze ervaringen.
3. Leerlingen kunnen bronnen van geloof verbinden met hun eigen leefwereld.
4. Leerlingen ontdekken de meerduidige symbolische dimensie van Bijbelverhalen en andere verhalen.
5. Leerlingen kunnen symbolen herkennen en hanteren als verwijzende taal.
6. Leerlingen zoeken betekenisvolle personen en betekenisvolle gebeurtenissen uit Bijbel, traditie en hun leefwereld.
7. Leerlingen zijn gevoelig voor levensbeschouwelijke visies van mensen.

Domein C - Vieren en ontmoeten.

1. Leerlingen waarderen momenten van samen delen en samen beleven als behorend bij het leven.
2. Leerlingen maken kennis met vieringen geïnspireerd vanuit de christelijke traditie. Zij kunnen zich inleven in de betekenis van deze feesten.
Zij kunnen daarin verbondenheid, gemeenschap en heelheid beleven.
Zij kunnen daarin uiting geven aan gevoelens van bijvoorbeeld zin en onzin, vreugde en verdriet, geloof, hoop en liefde.
3. Leerlingen kunnen religieuze rituelen duiden.
4. Leerlingen kunnen zin geven en zin ontlennen aan ontmoetingen met betekenisvolle personen en plaatsen.

Domein D - Re-ageren.

1. Leerlingen zien in dat zij een handelend persoon zijn en dat hun handelen gebaseerd is op dat wat waardenvol is.
2. Leerlingen laten zich in hun handelen leiden door een moreel en esthetisch besef.
3. Leerlingen leren keuzes te maken en deze te verantwoorden en leren te leven met morele dilemma's.
4. Vanuit een gezond gevoel van eigenwaarde waarderen leerlingen de ander en kunnen zij dit in hun handelen laten zien.

Samenvatting van de krijtlijnen door Erik Jan Tillema

Wie ben je? Wat doe je? Waarom doe je dat en hoe doe je dat? Het zijn vragen die aan docenten PC GVO gesteld kunnen worden. Het document Krijtlijnen voor PC GVO helpt bij het formuleren van antwoorden op deze vragen. Het document schetst de contouren van het veld waarin het Protestants Christelijk Godsdienstig Vormingsonderwijs (PC GVO) zich begeeft. Een samenvatting van deze tekst volgt hier.

In de Krijtlijnen komt een aantal kernpunten naar voren. Deze zijn:

- Wat is PC GVO?
- Wat beoogt PC GVO?
- Hoe verhoudt PC GVO zich tot de openbare basisschool?

Daarnaast richt het document zich op de zogenoemde didactische driehoek van leerling, docent en leerstof en legt het uit wat voor plaats PC GVO daarin inneemt.

Wat is PC GVO?

PC GVO is een vak dat op openbare basisscholen aangeboden kan worden. Daarin is het gelijk aan vakken zoals rekenen en taal. Maar het verschilt ook van deze vakken. Terwijl het bij de vakken taal en rekenen om kennis gaat, gaat het bij PC GVO om iets anders, namelijk vorming.

Wat is vorming precies? De volgende definitie geeft een goede omschrijving van wat vorming beoogt:

'In staat zijn kritisch te denken, om plaatselijke loyaliteiten te overstijgen en wereldproblemen te benaderen als 'wereldburger'; en tenslotte, in staat zijn om ons op fantasievolle wijze in te leven in de omstandigheden van een ander persoon' (p. 3.)

Bij vorming op basisscholen gaat het er dus om dat leerlingen werken aan hun identiteit, dat ze hun plek vinden in het geheel van de samenleving. Dat zij personen worden die nadenken en die met anderen samenleven. Door de vaardigheden en ideeën die ze tijdens de lessen opdoen zullen ze steviger in hun schoenen staan; ze hebben geleerd om hun eigen mening te formuleren.

PC GVO is vormingsonderwijs, maar wel godsdienstig vormingsonderwijs. Dat betekent dat het zijn bronnen vindt binnen een bepaalde traditie. Voor PC GVO is dat de protestants-christelijke traditie.

Deze protestantse traditie heeft drie specifieke kenmerken:

1. De plaats van de Bijbel: de Bijbelse verhalen staan centraal en zodoende spelen de Bijbelverhalen ook een belangrijke rol in de lessen PC GVO.
2. Diversiteit: de protestantse traditie wordt gekenmerkt door een grote diversiteit; door een veelvoud aan opvattingen. Deze veelvoud aan gedachten is een uitgangspunt voor het onderwijs van PC GVO.
3. Contextueel: dit houdt in dat de omgeving haar invloed uitoefent op het geloof. Zowel de tijd als de plaats bepalen mede de vorm.

Om het beknopt te formuleren:

PC GVO weet vanuit zijn wortels dat de Bijbel belangrijk is, dat gelovigen verschillende accenten leggen (en dus op verschillende wijze geloven) en dat de omgeving medebepalend is voor de inhoud en vormgeving van christelijk geloven.

Dit is een korte samenvatting van wat godsdienstig vormingsonderwijs inhoudt. Minstens zo belangrijk is het doel van deze vorm van onderwijs. Wat wil PC GVO bereiken?

Wat beoogt PC GVO?

PC GVO is gericht op de vorming van leerlingen; zij leren om levensbeschouwelijke vragen te stellen zoals: 'Wie ben ik?', 'Hoe ga ik met mijn medemens om?', 'Is er meer dan het leven hier en nu?'

Door het stellen van deze vragen werken leerlingen aan de ontwikkeling van hun identiteit; ze leren wie ze zijn, wat ze belangrijk vinden en hoe ze in het leven staan.

Humaniteit gaat over de manier waarop mensen leven en samenleven. Deze humaniteit is bij PC GVO christelijk gekleurd. Het gaat dus niet alleen om de relatie met de ander, maar ook om de relatie met de Ander (God) en het verlangen dat daaruit voortkomt om te streven naar het rechtvaardige en goede leven, ook hier op aarde. De christelijke traditie kent dit als Gods koninkrijk en mensen zijn als pelgrims onderweg naar dit oord.

Door het bevorderen van humaniteit bij kinderen, leren zij de ander en zichzelf te accepteren en te waarderen, ook wanneer zij verschillen ontdekken. Zij kunnen dus omgaan met diversiteit, maar weten binnen die diversiteit ook hun eigen 'ik' te verstaan.

Hoe verhoudt PC GVO zich tot de openbare basisschool?

Hoort godsdienstig onderwijs thuis op de openbare school? Is een school nog wel openbaar als zij christelijke lessen aanbiedt? Het antwoord op deze vragen is tweemaal 'ja'.

Een openbare school draagt geen bepaalde geloofsovertuiging uit maar is actief pluriform. Zij wil actief omgaan met alle verschillen in levensvisies, waarden en normen van al die diverse leerlingen. De pluriformiteit wekt de nieuwsgierigheid op van de medeleerlingen onderling en zorgt soms ook voor bevreemding. Leven in een pluriforme omgeving vraagt daarom om openheid en tolerantie. PC GVO kan daarin faciliteren en veel betekenen voor een school want PC GVO richt zich op de zoektocht naar humaniteit voor leerlingen. Vanuit de protestantse traditie wordt geprobeerd kinderen bij te brengen wat tolerantie en waardering inhouden, wat het belang er van is en hoe je er mee aan de slag gaat.

PC GVO heeft zodoende een meerwaarde voor de openbare school. Daar moet bij vermeld worden dat PC GVO facultatief is (ouders kunnen het aanvragen).

Daarnaast zijn scholen wel verplicht om onderwijs te geven in actief burgerschap en sociale integratie (p. 9).

De didactische driehoek

De didactische driehoek is een begrip dat de verhouding tussen docent, leerling en lesstof aangeeft. De drie punten van de driehoek staan met elkaar in verbinding en oefenen invloed op elkaar uit. Dat geldt voor elke les en dus ook voor PC GVO.

Docent

Iemand die als docent PC GVO optreedt, beschikt over bepaalde vaardigheden om dit vak op een goede manier te kunnen onderwijzen. De benodigde vaardigheden staan beschreven in het document 'Competente vakdocenten GVO en HVO voor de openbare basisschool'.

Een belangrijke vakspecifieke vaardigheid is het vermogen om de verhalen uit de traditie (de protestants-christelijke traditie) op zo'n manier te vertalen dat zij begrijpelijk, duidelijk en aantrekkelijk zijn voor de leerlingen in de klas. Het verhaal van de docent is niet abstract, geen ver-van-mijn-bed-verhaal. Het moet landen bij de kinderen en daardoor kunnen de leerlingen zelf betekenis aan de verhalen ontleen. De verhalen zetten de leerlingen dus aan om te leren.

Natuurlijk beschikt de docent over nog meer vaardigheden. Hij of zij heeft bijvoorbeeld voldoende kennis. Wat kun je immers overdragen als je zelf niets weet? Daarnaast kan de docent een goede sfeer en omgeving creëren voor zijn of haar lessen. Het is namelijk belangrijk dat elke leerling zich tijdens de les op zijn gemak voelt. Een vertrouwde omgeving is nodig zodat leerlingen de ruimte ervaren om levensbeschouwelijke vragen te stellen die serieus worden genomen door docent en medeleerlingen.

Tot slot is de docent bevoegd om les te geven: hij of zij heeft een toegespitste opleiding genoten en beschikt over de nodige papieren om zich docent PC GVO te mogen noemen.

Leerling

Tijdens de les staat niet de docent centraal, maar de leerling. Het gaat om de vorming van de leerlingen: de docent zorgt er voor dat de leerlingen zelf aan de slag gaan met hun levensbeschouwelijke vragen en dat zij woorden aangereikt krijgen waarmee zij daar zelf een antwoord op kunnen formuleren.

De docent brengt de leerlingen zo een vaardigheid bij die zij kunnen gebruiken in hun verdere leven. We leven namelijk in een complexe wereld waarin veel op ons af komt. Zo veel zelf dat het ons kan verzwelgen waardoor we doelloos met de stroom meedrijven. Met behulp van de vaardigheden die kinderen tijdens de lessen PC GVO hebben opgedaan, staan zij sterker in hun schoenen zodat zij hun eigen (morele) keuzes kunnen maken.

Lesstof

De informatie over de lesstof van PC GVO valt uiteen in twee thema's, namelijk: de inhoud van de lesstof en de manier waarop de lesstof wordt aangeboden.

Inhoud van de lesstof

De inhoud van de lesstof wortelt in de protestantse traditie. Aangezien deze traditie veel verschillende gezichten kent, is de lesstof ook zeer divers. Bij PC GVO kan er gewerkt worden vanuit drie beschikbare lesmethodes. Zo is er lesstof die vanuit een reformatorische achtergrond is geschreven: de methode Bijbelwijs waarin de Bijbel het uitgangspunt en de bron voor de lessen is.

Daarnaast is er de methode Het verhaal centraal die als 'midden-orthodox' getypeerd kan worden. De methode biedt 'een eigentijdse en aantrekkelijke methode om samen met de leerlingen het grote verhaal van God met mensen te ontdekken'.

Tot slot is er de lesstof ontleend aan het IKOS onderwijsblad en de website gvo-plein.nl. Hierin staan uitgewerkte lessen, meestal rond een bepaald thema.

De drie methodes lijken verschillend, maar kennen ook veel overlap. Allen werken vanuit de protestants-christelijke traditie en schenken zodoende veel aandacht aan de verhalen uit deze traditie. Denk bijvoorbeeld aan Bijbelverhalen en aan de christelijke feesten. Ook is er aandacht voor andere religies zoals het Jodendom en de islam. Wanneer je als docent iets vertelt over het christelijke geloof, ontkom je er niet aan om ook iets over andere geloven te vertellen.

Deze drie methodes zijn uiteraard niet de enige manieren om het vak PC GVO vorm te geven. Op internet en in publicaties zijn nog meer mogelijkheden te vinden.

De manier waarop

Een docent PC GVO kan lesgeven aan de hand van bepaalde thema's (over blijdschap/verdriet, over vergeving/verging) of aan de hand van Bijbelverhalen. Een docent kan vanuit een reformatorische achtergrond lesgeven of vanuit een meer vrijzinnige houding; maar in beide gevallen zal er gebruik gemaakt worden van de kracht van verhalen. En in beide gevallen is er sprake van betrokkenheid bij de leerlingen en ook professionele distantie. Verhalen zijn zeer geschikte vormen voor het verwerven van kennis en daarnaast zijn verhalen de motor tot leren; het kind leert aan en in verhalen. Een goed verhaal boeit leerlingen; het voedt hun fantasie en zet hen aan het denken. Ze stellen vragen of geven commentaar. De protestants-christelijke traditie kent een schat aan (Bijbel)verhalen waar docenten PC GVO mee aan de slag kunnen. Dat wil niet zeggen dat een docent met het voorlezen van een verhaal er is. Het is belangrijk om de verhalen te verbinden met actief leren. De docent zorgt voor een actieve leeromgeving, veel sociale interactie en een actieve participatie van de leerlingen. Zo wordt de les een beleving waar de leerlingen betekenis aan ontleen. Ze worden enthousiast, ze willen meedoen, omdat ze merken dat het in de les over hun eigen leven gaat: een betere situatie kan er niet worden gecreëerd!

protestants
godsdienstig vormingsonderwijs
op openbare basisscholen

Protestants Centrum GVO
Joseph Haydnlaan 2a
Postbus 8504, 3503 RM Utrecht

E-mail: info@pcgvo.nl
www.pcgvo.nl